

EL CEMENTIRI JUEU DE MONTJUÏC A BARCELONA

Una oportunitat i un repte cap a la dignificació d'un passat en comú

Quan parlem de cementiris jueus al llarg de la diàspora del nostre poble, hem de saber que una de les prioritats que tenien els líders de les comunitats a l'hora de decidir o d'acceptar establir-se en una ciutat era garantir el dret de posseir un terreny per poder fer enterraments segons els preceptes d'una tradició que es portava a terme des dels temps d'Abraham. Altres garanties bàsiques i necessàries que es negociaven amb el poder local, eren el dret de practicar el seu culte i ritual, de circumcidar els varons i de gestionar de manera independent els assumptes interns de la comunitat d'acord amb les seves lleis i els seus costums.

La referència documental escrita més antiga que parla del cementiri jueu de Barcelona, data del S. XI (1091), referint-se a unes vinyes que Ramon II, comte de Berenguer, havia de restituir a *la Canojía de la Santa Cruz i Santa Eulàlia*, en la qual es fa menció a unes antigues sepultures jueves (*veteres judeorum sepulturas*).

Altra referència, de caràcter indirecte i amb data posterior (1368), sembla remetre'ns l'antiguitat del cementiri al S. IX. Es tracta de la comunitat jueva de Tortosa, la qual en adonar-se'n que el seu cementiri està en perill, donen testimoniatge que en ell es troben unes tombes notables, com no existeixen en cap altre lloc del regne amb la única excepció de Barcelona "*donde las hay desde hace más de 500 años*".

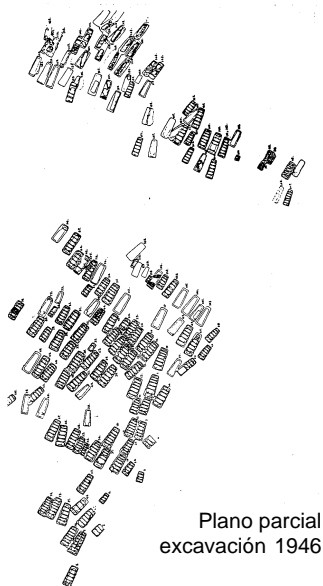
Fragmento de lápida en edificio del s. XVI

Posteriorment a l'atac al Call (barri jueu) al 1391, la necròpolis de Montjuïc va patir el saqueig de les seves làpides funeràries, que van ser venudes com a material de construcció. Un exemple on podem veure, a primera vista, la gran quantitat de pedra recuperada, és l'edifici del Palau del Lloctinent del S. XVI, que allotjà fins fa molt poc l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

A principis del S. XV el rei Martí "L'humà" atorga a la comunitat de Celestinos-els quals s'ocupaven de la Capella Reial- un terreny que havia estat el cementiri dels jueus. En referències posteriors del S. XVII al XIX s'observen, en títols de propietat i cartografia militar, els topònims "Plaine des Juifs" o "Fort dels Juifs", el "Camino de los judíos" i fins i tot "la fuente de los judíos", tots ells fent referència molt probablement a la ubicació de l'antic cementiri.

Al llarg dels segles, la zona del cementiri s'explotà com a cantera i, el fet d'esser jurisdicció militar, va mantenir-la pràcticament igual malgrat sofrir algunes destruccions parcials, com les provocades amb la construcció de les bateries General Álvarez de Castro (1898). Aquesta actuació va permetre constatar que la necròpolis s'extenia ambdós costats de l'actual carretera de pujada al castell.

Durant les primeres dècades del S. XX es troben algunes làpides i tombes de forma esporàdica, degut als treballs d'instal·lació del camp de la Sociedad de Tiro Nacional. Posteriorment, durant la construcció dels pavellons del Tiro de Pichón, es trobaren restes del cementiri. Davant aquesta descoberta, tècnics del Instituto Municipal de Historia, van fer una exploració d'emergència entre 1945 i 1946, en la qual es localitzen, estudien i analitzen, la morfologia i els restes humans en 171 sepultures.

Plano parcial
excavación 1946

Fragmento de lápida s. XI, en un museo

Jordi Casanovas i Miró va recollir les 74 unitats de tot aquest conjunt epigràfic funerari (el qual havia estat trobat en diferents edificis com a material reutilitzat o en fons museístics) a les *Series Hebraica* de la *Monumenta Paleographica Medii Aevi*.

L'any 2001, en previsió d'unes obres que s'havien de fer en aquella zona de la muntanya, l'Ajuntament de Barcelona encarregà una campanya d'excavació en un terreny adjunt a l'excavat al 1945. Durant aquests treballs, es troben cinc-cents cinquanta set tombes i una sola *matseva* (làpida funerària). L'informe complet d'aquesta actuació encara no s'ha publicat, però sí un article amb resultats dels estudis fets,

en quant a la morfologia de les tombes i l'anàlisi dels restes humans es refereix.

És la primera vegada que, a Catalunya, es pot identificar la informació completa de la persona de l'enterrament, per trobar-se la *matseva* en el lloc en què va ser col·locada originalment. En aquest cas es tracta de "*la esposa del Rabino Isaac ben Rabino Levi, que falleció en el mes de Kislev de año 4990 del calendario hebreo (novembre-diciembre de 1229)*".

Dins la tradició jueva, el respecte cap als difunts inclou la prohibició absoluta d'exhumar els cossos, fins i tot segles després de l'enterrament. Aquest fet explica la preocupació que trobem, al món jueu local i internacional, davant l'excavació i l'obertura de tombes al cementiri de Montjuïc. Després de la incoació de l'expedient de declaració de BCIN, també es va sol·licitar informació sobre el destí dels restes excavats per tal de poder donar-les-hi sepultura novament.

Vista cap a Jerusalem

A l'any 2006, a la premsa local, es va informar del pla d'actuacions que l'Ajuntament de Barcelona tenia previst per al cementiri de Montjuïc. Lògicament ens vam interessar en aquells aspectes del projecte que afectarien a l'àrea de l'antic cementiri. Precisament, en el lloc que actualment és una terrassa molt especial, amb vistes a la Mediterrània, és a dir, orientada a Eretz Israel, es faria un jardí d'un costat i una construcció de serveis a l'altre, per tal de proveir la zona de lavabos i begudes.

Amb aquestes característiques tan destacades, segons expliquem, i tenint en compte que aquesta peça històrica representa la presència i la memòria de la comunitat jueva a Barcelona durant cinc o sis segles, ens semblava que aquest lloc mereixia un tractament particular, que pogués transmetre tota la profunditat del seu significat. I així ho vàrem comunicar a les comunitats jueves de Barcelona, a les quals vam suggerir la idea que, per dotar el lloc d'una protecció permanent, era necessari sol·licitar al govern de la Generalitat de Catalunya que ho declarés *Bien Cultural de Interés Nacional-Lugar Histórico*, segons definició de la *Ley del Patrimonio Cultural Catalán* (Ley 9/1993. DOGC n. 1807, 11/10/1993). Amb l'ineestimable col·laboració del Centro de Estudios de Montjuïc, vam preparar el document per fer realitat aquesta sol·licitud i així hem aconseguit que al Març de 2007 s'incoés l'expedient de declaració. (DOGC Núm. 4849-26.3.2007).

Zona declarada lloc històric

Amb el creixement urbanístic dels segles XIX, XX i XXI, els cementiris jueus, que es trobaven allunyats de les ciutats, estan totalment desprotegits i en perill d'ésser exterminats per

complexos residencials, esportius, infraestructures de transports, centres empresarials, etc.

Els llocs històrics tenen una gran vàlua per a la millor comprensió de la complexa constitució de la societat en què vivim, especialment si un col·lectiu determinat s'identifica de forma més estreta amb aquests, actualitzant el seu caràcter i identitat.

És per aquest motiu que, des del Centro de Estudios ZAKHOR, hem identificat, com un dels objectius primordials, l'estudi i la protecció d'antics cementiris com a llocs amb un marcat caràcter sagrat i amb capacitat de transmissió de valors culturals.

En aquesta línia, tenim actualment tres projectes en marxa:

En quant al cementiri jueu de Barcelona, a Montjuïc, hem presentat a l'Ajuntament una proposta conceptual d'allò que, al nostre parer, hauria de contemplar el projecte d'un element evocador de la memòria històrica de Barcelona i del judaisme, considerant que és aquesta una cultura mil·lenària, viva i amb criteris propis sobre el culte funerari i els cementiris, que trascendeix a la nostra ciutat.

Per tal d'aportar dades a la Declaración de Bien Cultural, estem desenvolupant una investigació en els fons documentals dels arxius, els quals fins avui no havien estat suficientment explorats, amb el clar objectiu de definir els límits de la necròpolis amb la millor precisió possible. Es tracta d'utilitzar una metodologia no invasiva, sense excavacions, donat que això seria contrari a la nostra tradició. Aquest projecte ha estat seleccionat per The Rothschild Foundation Europe, rebent fons del seu programa de patrimoni jueu, per a facilitar projectes d'investigació, cooperació i bones pràctiques entre diferents entitats implicades en aquest camp.

Per tal de transmetre els valors que es respecten al ritual funerari, estem treballant a l'edició d'un llibre (per al qual rebem una subvenció de la Direcció de Asuntos Religiosos de la Generalitat de Catalunya) que esperem ajudi a comprendre l'origen, les raons i l'evolució de la pràctica d'aquest aspecte de la nostra cultura.

Confiam que la contribució de ZAKHOR, incluint un punt de vista jueu als projectes relacionats amb la nostra cultura, en estreta col·laboració amb governaments i institucions locals, aportarà els continguts especials, una dimensió diferent i la riquesa necessaris per a comprendre i transmetre el significat de cada peça del patrimoni. Aquest treball conjunt, ajudarà a la millor comprensió d'un valuós llegat, així com al coneixement de la presència jueva a Barcelona, Catalunya i Espanya. Una forma més de contribuir a la diversitat cultural, al respecte i a la convivència en el conjunt d'Europa.

Centre d'Estudis **ZAKHOR**

Per a Revista Raíces-Tardor 2008

Traducció al Català: Inma Cortijo

Informació sobre qualsevol aspecte d'aquest article, contactar amb info@zakhor.net - www.zakhor.net

Referències bibliogràfiques

A. Duran i Sanpere, J.M. Millas Vallicrosa: *Una necròpolis judaica en el Montjuich de Barcelona*, en Sefarad, 7 (1947)

D. Romano. *Fossars jueus catalans*, en Acta Històrica et Archaeologica Mediaevalia (Barcelona), 14-15 (1993-1994)

Jordi Casanovas Miró: *Las Inscripciones funerarias hebraicas medievales de España*. Monumenta Palaeographica Medii Aevi. Series Hebraica. 4.1 Barcelona (Cataluña)

X. Maese i Fidalgo, Jordi Casanovas i Miró: *Nova aproximació a la cronologia del cementiri jueu de Montjuïc (Barcelona)*, en Tamid (Barcelona), 4 (2002-2003)